

INSTYTUCJA PRAWNA OBOWIĄZKÓW WŁAŚCICIELI WODY ORAZ WŁAŚCICIELI INNYCH NIERUCHOMOŚCI

dr Piotr Korzeniowski

Jak należy rozumieć treść obowiązków dotyczących właścicieli wody oraz właścicieli innych nieruchomości?

1. Geneza instytucji własności wód

Ogólne pojęcie własności można rozpatrywać w trzech głównych znaczeniach: ekonomicznym, socjologicznym i prawnym. W znaczeniu ekonomicznym o własności możemy powiedzieć, że należy ona do tego, kto uzyskuje korzyści z pewnego mienia. Na gruncie socjologii własność oznacza traktowanie pewnych przedmiotów (rzeczy) jako czegoś swojego i należącego wyłącznie do wskazanego podmiotu. W ramach zagadnień stanowiących odpowiedź na postawione na wstępie pytanie będzie nas interesowało znaczenie własności w rozumieniu prawnym, a ściślej w rozumieniu prawa wodnego. W prawie rzymskim wody płynące (*aqua profluens*) były rzeczami publicznymi. Każdy obywatel miał prawo ich używać w sposób swobodny pod warunkiem, że użytek ten był zgodny z naturalnym ich przeznaczeniem. Wody publiczne w prawie rzymskim nie były własnością prywatną i posiadały charakter *rei publice*. Przyjęto do nich cywilistyczną konstrukcję własności. Taki sposób unormowania własności wód publicznych spowodował, że użytek publiczny pojmowano jako obciążenie rzeczy. W późniejszym okresie dopuszczono własność prywatną w odniesieniu do mniejszych wód płynących.¹ W dawnej Polsce regulacje prawne związane z ochroną wód miały również swoją długą historię. W odniesieniu do rzek stanowiących własność publiczną, obowiązywał zakaz tamowania ich biegu oraz pobierania nieuzasadnionych opłat.² Pierwsze

młyny wodne powstały w Polsce w IX–X w. W XII i XIII w. wykonywano inwestycje hydrotechniczne polegające na budowie obwałowań. W prawie polskim inaczej niż w innych państwach europejskich dominowała koncepcja utrzymania użytku powszechnego wód. Istniał równoległe zasadniczy podział na wody wspólne i wody prywatne, którego korzenie nawiązywały do dawnego wspólnego użytkowania wód.³ Rzeki niespławne, a także wody niepłynące należały do obszaru własności prywatnej.⁴ W początkowym okresie tworzenia się podstaw prawnych gospodarki wodnej w Polsce prawo do budowy młynów i ich wykorzystania przede wszystkim posiadał panujący.⁵ Według S. M. Grzybowskiego „uznanie rzeki za własność królewską nie naruszało powszechnego użytku tej rzeki w celach żeglugi i że użytku tego nie opierano na własności królewskiej, lecz na dawnym prawie pospolitym”.⁶ Dawne ustawodawstwo wodne przewidywało istnienie instytucji prawnej spółek wodnych.⁷ W polskiej nauce prawa stosunkowo wcześniej badano problem rozszerzenia zakresu pojęcia wód publicznych nie tylko na inne wody spławne, które nie stanowiły poprzednio regale panującego, ale na wszelkie wody płynące, a nawet na wszystkie zasoby wodne.⁸ W Polsce rzeki dzieliły się na spławne (tratwonośne tzn. takie, którymi drzewo w tratwach mogło być spławiane) oraz rzeki niespławne.⁹

Uporządkowanie prawa wodnego po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. stało się jednym z najważniejszych zadań kodyfikacyjnych

związanych z projektem reformy rolnej. Już na początku istnienia Polski niepodległej uchwalona została ustawa z 9 lipca 1919 r. o budowie kanałów żeglownych, tudzież regulacji rzek żeglownych i spławnych.¹⁰ W 1920 r. Sejm Ustawodawczy utworzył specjalną komisję wodną dla opracowania projektu obejmującego całość kształt prawa wodnego.¹¹ Podstawą prac nad projektem polskiego prawa wodnego stanowiła ustawa pruska z 1913 r. oraz projekt ustawy galicyjskiej oparty na założeniach ramowej ustawy austriackiej z 1869 r. Systematyka treści projektu polskiej ustawy wodnej była podobna do ustawy austriackiej. W projekcie polskiej ustawy wodnej znalazła się duża część artykułów, które pochodziły z ustawy pruskiej,¹² a w mniejszym stopniu zapożyczonych z ustawy galicyjskiej. Z ustawy austriackiej przejęto do projektu polskiej ustawy wodnej m.in. zagadnienia dotyczące: prawa własności wód, użytkowania wód, utrzymania i regulacji wód i ich brzegów, ochrony przed powodzią, spółek wodnych, władz administracyjnych oraz postępowania wodno-prawnego.¹³ W okresie międzywojennym Fr. Zoll w taki sposób wyjaśniał zagadnienia podziału i własności wód: “Wyróżniam pod względem konsytuacji prawnej zasadniczo dwie odrębne grupy, według tego, czy przedmiotem ich są wody stojące, objęte w ścisłych granicach, np. w naczyniach, studniach, stawach, czy też wody żywe, płynące (...)”.¹⁴

Ustawa wodna z 19 września 1922 r.¹⁵ zawierała istotne dla ukształtowania się późniejszych norm ochrony wód przepisy dotyczące własności wód, użytkowania wód, utrzymania i regulacji wód oraz ich brzegów, ochrony przed powodzią i spółek wodnych.¹⁶ Ten akt prawny wprowadził też ważną zasadę, zgodnie z którą wszystkie wody miały charakter wód publicznych, o ile z mocy przepisów ustawy albo wskutek szczególnych tytułów prawnych nie stanowiły one własności prywatnej. Ustawa polska nie precyzowała jednak, co należało rozumieć przez własność publiczną wód. Zdaniem S. M. Grzybowskiego pojęcie własności publicznej jest tylko derywatywem, a pojęcie użyt-

ku publicznego albo powszechnego jest tylko przesłanką kontynuacji rzeczy publicznej.¹⁷ Zgodnie z art. 1 ustawy wody były albo publiczne, albo prywatne. Pierwsze stanowiły własność publiczną (część dobra publicznego), drugie były własnością prywatną. Wszystkie wody były publiczne, o ile z mocy ustawy albo wskutek szczególnych tytułów prawnych nie stanowiły własności prywatnej. Na wodach publicznych nie można było nabywać ani praw własności, ani innych praw prywatnych, oprócz uprawnień, przewidzianych ustawą wodną. Woda w większości sytuacji związanych z korzystaniem z niej, pozostawała wodą publiczną. Prywatne wody płynące i jeziora mogły być w drodze ustawy zaliczone do kategorii wód publicznych w interesie publicznym. Jeżeli wskutek tej zmiany pojawiła się potrzeba obciążenia służebnością lub wywłaszczenia gruntu, poszkodowany miał prawo do wynagrodzenia od Państwa. Jeżeli dotychczasowe użytkowanie wody lub łożyska przez uprawnionego zostało zmienione lub uszczuplone, otrzymywał on także odszkodowanie. Ustawa wodna mimo szerokiego zakresu przedmiotowego jak na czas jej uchwalenia, nie rozwiązywała wielu istotnych problemów dotyczących użytku publicznego wód oraz reglamentacji w korzystaniu z wód.¹⁸ W ocenie W. Brzezińskiego regulacja ta jest typowym przykładem kodyfikacji prawa wodnego, której cechą jest “publicyzacja” prawa wodnego polegająca na wyjęciu części zagadnień tego prawa ze sfery prawa cywilnego i przeniesienia ich w sferę prawa publicznego (prawa administracyjnego).¹⁹

2. Woda jako dobro publiczne

Obecnie nadrzędnym celem wynikającym z realizacji prawa własności wód w regulacjach prawnych dotyczących korzystania z wód w prawie unijnym jest zrównoważenie popytu i podaży zasobów wodnych traktowanych jako dobro publiczne. Do tak określonego celu nawiązuje w szczególności treść dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2000/60²⁰ z 23 października 2000 r. ustanawiającej ramy wspól-

notowego działania w dziedzinie polityki wodnej (RDW). Ta regulacja prawna pod względem merytorycznym jako akt nadrzędny odwołuje się do wielu dyrektyw szczegółowych.

Podstawowym zadaniem RDW jest zapewnienie obecnym i przyszłym pokoleniom dostępu do dobrej jakości wody oraz umożliwienie korzystania z wody na potrzeby m.in. przemysłu i rolnictwa, przy jednoczesnym zachowaniu instrumentów ochrony środowiska. Zgodnie z założeniem wyjściowym tej dyrektywy "woda nie jest produktem handlowym takim jak każdy inny, ale raczej dziedzicznym dobrem, które musi być chronione, bronione i traktowane jako takie". "Dobry stan wód" oznacza stan osiągnięty przez jednolite części wód: powierzchniowych, jeżeli zarówno jej stan ekologiczny, jak i chemiczny jest określony jako co najmniej dobry, podziemnych, jeżeli zarówno jej stan ilościowy, jak i chemiczny jest określony jako co najmniej dobry. W przepisach dyrektywy wyraźnie widoczne jest też stosowanie zasady kompleksowości. Realizacja tej zasady w RDW polega głównie na łącznym uwzględnieniu ochrony ekosystemów wodnych, lądowych i bagiennych, oraz społeczno-gospodarczych efektów susz i powodzi. Woda w ujęciu przepisów RDW jest dobrem ekonomicznym mającym istotne znaczenie dla realizacji zasady zrównoważonego rozwoju.²¹ Osiągnięcie celów wyznaczonych w dyrektywie ramowej jest uzależnione od ścisłej współpracy i spójnych działań na poziomie UE, państw członkowskich oraz aktywności społecznej na szczeblu lokalnym.

Realizacja celów przyjętych w RDW zależy również od zasady dostępu do informacji oraz zasady partycypacji publicznej. Ważnym elementem dyrektywy są przepisy regulujące zagadnienia ekonomiczne. Normują one zasady określania kosztów usług wodnych. Zasadą podstawową jest zasada zwrotu kosztów usług wodnych. Wysokość tych kosztów powinna być ustalana zgodnie z zasadą "zanieczyszczający płaci", w oparciu o odpowiednią analizę ekonomiczną, z podziałem na grupy użytkowników zaliczanych do takich dziedzin jak: prze-

mysł, zaopatrzenie ludności, rolnictwo. Przepisy RDW wymagają, aby opłaty za wodę były traktowane jako instrument w postaci bodźca ekonomicznego, który powinien wymuszać efektywne wykorzystywanie wody oraz przyczynić się do osiągania celów dyrektywy. Dyrektywa przewiduje zastosowanie instrumentów ekonomicznych w postaci opłaty za usługi wodne w wysokości pokrywającej zwrot kosztów gospodarowania wodami, z uwzględnieniem nakładów na ochronę wód i utrzymanie standardów środowiskowych dotyczących wód.²²

Ograniczoność zasobów wodnych przy jednoczesnym bardzo dużym wzroście poziomu ich eksploatacji stwarza ograniczenia surowcowe mające wpływ na zakres uprawnień i obowiązków wynikających z własności wód. Zdaniem J. Dembowskiego z teorii zasobów wynika, że proces wyczerpywania się zasobów doprowadzi do sytuacji, w której gospodarka światowa nie będzie w stanie funkcjonować.²³

Zasoby niezbędne do funkcjonowania podstawowych procesów życiowych na Ziemi obejmują w szczególności wodę. Na podstawie możliwości regenerowania zasoby środowiska można podzielić na: zasoby odnawialne i nieodnawialne. Większość zasobów odnawialnych środowiska jest związana z życiem na Ziemi. Ich odnawianie następuje głównie dzięki procesom biologicznym. Część zasobów odnawialnych może być reprodukowana w większym zakresie przez procesy abiotyczne niż przez biologiczne. Przykładem może być odnawianie zasobów wód w zbiornikach powierzchniowych i w gruncie, które następuje przez opady atmosferyczne wywołane parowaniem z powierzchni wodnych oraz lądowych. Odnawianie się zasobów w dużej mierze zależy od prawidłowego funkcjonowania wszystkich elementów środowiska jako całości. Skuteczność reprodukcji elementów środowiska na drodze abiotycznej zależy od stanu środowiska, gwarantowanego przez obowiązujące w prawie standardy jakości środowiska. Przedmiotem sprawiedliwego podziału lub odbioru są określone dobra. Zasady sprawiedliwości mogą wyzna-

czać metody reglamentacji dotyczące “dóbr wspólnych”²⁴ lub dóbr o charakterze publicznym.²⁵

Spółeczny wymiar zaangażowania człowieka na rzecz dóbr wspólnych dla wszystkich podkreśla Jan Paweł II.²⁶ H. Izdebski i M. Kulesza kluczowe w rozumieniu współczesnej administracji pojęcie dobra wspólnego uznają za tożsame z interesem publicznym.²⁷ Pojęcie dobra wspólnego na gruncie prawa administracyjnego analizuje również M. Stahl.²⁸ Autorka dostrzega różnice pomiędzy ujęciem dobra wspólnego w doktrynie prawa administracyjnego a pojęciem dobra wspólnego w koncepcjach wielkich filozofów oraz w doktrynie społecznej Kościoła.²⁹ Pod względem przedmiotowym podział i odbiór może dotyczyć dóbr znajdujących się w “niedomiarze”. Może on obejmować “dobra materialne” i “dobra niematerialne”, które mogą być przedmiotem dysponowania przez człowieka.³⁰

Można wyodrębnić dwie kategorie dóbr:

- 1) dobra niepodzielne oraz
- 2) dobra podzielne.

Dobra niepodzielne nie mogą być przydzielone pojedynczym obywatelom ponieważ łącznie tworzą “wspólne dobro niepodzielne np. bezpieczeństwo, porządek. Dobra podzielne powinny być przydzielane na własność oraz wyłączny użytek dla jednostek np. obciążenia na rzecz państwa.”³¹

Cechę dóbr publicznych posiadają wody powierzchniowe płynące, drogi publiczne oraz studnie publiczne. Korzystanie z tak rozumianego dobra publicznego opiera się na przepisach prawa administracyjnego. Przesłanka interesu pozwala na szczegółowe wyodrębnienie własności publicznej. Przedmiot własności publicznej służy pośrednio interesom społecznym, a dobra publiczne, gdy są przeznaczone do użytku powszechnego, służą bezpośrednio interesom publicznym.³²

3. Instytucja prawna własności wód w Prawie wodnym

Instytucję prawną może tworzyć zespół norm, które łącznie regulują określony splot

stosunków życia społecznego, dostatecznie ważny praktycznie i teoretycznie dla wyodrębnienia go w jedną całość np. małżeństwo lub umowa kupna-sprzedaży.³³ Normy organizacyjne mogą np. regulować zinstytucjonalizowane przejawy działań zorganizowanych.³⁴ Zdaniem Z. Ziemińskiego “wyodrębnienie instytucji prawnych w podstawowym znaczeniu tego terminu opiera się w szczegółowych naukach prawnych w znacznej mierze na zastanej tradycji”.³⁵ Tradycja wyszczególnienia tego rodzaju zespołów opiera się “zwykle nie na jakimś jednym jasno zarysowanym kryterium, lecz na podstawie wielu kryteriów różnorodnych i niezbyt ostro zarysowanych”.³⁶ W teorii prawa trwa dyskusja związana z ustaleniem pojęcia i rodzajów instytucji prawnych oraz sposobów ich tworzenia i stosowania. Dociekania nauki prawa obejmują m.in. ustalenie pojęcia i rodzajów instytucji prawnych. Z. Ziemiński przedstawia program badań podejmowanych w szczegółowych naukach prawnych nad różnymi instytucjami prawnymi, wyróżnia: analizę formalną instytucji prawnych, analizę ich funkcjonowania oraz krytykę instytucji prawnych, która może opierać się na różnych podstawach. Jego zdaniem “analiza formalna instytucji prawnej polega na zgrupowaniu i uporządkowaniu obowiązujących w danym systemie norm w taki sposób, by tworzyły spójną wewnątrznie całość dotyczącą danej materii – niezależnie nawet od tego, czy tak wydzielona instytucja będzie funkcjonalnie przydatna dla osiągania jakichś postawionych celów”.³⁷ Zagadnienia dotyczące własności wód oraz obowiązków właścicieli wód i właścicieli innych nieruchomości tworzą instytucję prawną w rozumieniu teorii prawa.

Obecnie problematykę własności wód w prawie polskim regulują głównie przepisy ustawy Prawo wodne (Pw.) z 18 lipca 2001 r.³⁸ Ustawa odwołuje się do zasady zrównoważonego rozwoju. Jest ona podstawą regulowania warunków korzystania z wód, ochrony tych wód i zarządzania nimi. Podstawowym celem głównych instytucji prawa wodnego jest osiągnięcie dobrego stanu ekologicznego wód, polegającego na zachowaniu bogatego i zrównowa-

zonego ekosystemu. Gospodarowanie wodami powinno być prowadzone w oparciu o zasadę racjonalnego i całościowego traktowania zasobów wód powierzchniowych i podziemnych, z uwzględnieniem ich ilości i jakości, biorąc pod uwagę zasadę wspólnych interesów wszystkich użytkowników wód.

Jak wynika z art. 10 Pw. wody stanowią własność Skarbu Państwa, innych osób prawnych albo osób fizycznych. Wody morza terytorialnego, morskie wody wewnętrzne wraz z morskimi wodami wewnętrznymi Zatoki Gdańskiej, śródlądowe wody powierzchniowe płynące oraz wody podziemne stanowią własność Skarbu Państwa. Wody stanowiące własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego są wodami publicznymi.³⁹ Płynące wody publiczne nie podlegają obrotowi cywilnoprawnemu, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie. Ta zasada Pw. jest "historycznym" nawiązaniem do obowiązującej w prawie rzymskim instytucji rzeczy wyłączonych z obrotu cywilnego (*res extra commercium*).

Wody stojące oraz wody w rowach znajdujące się w granicach nieruchomości gruntowej stanowią własność właściciela tej nieruchomości. Do zakresu własności nieruchomości gruntowej Pw. zalicza znajdujące się w jej granicach: wody stojące oraz wody w rowach. Normy Konstytucji regulują instytucję prawną własności w dwóch artykułach. Według ogólnej wytycznej politycznej wynikającej z treści art. 21 "Rzeczypospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem". Zgodnie z art. 64 Konstytucji "Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności". Prawo własności wiąże się z szeroko rozumianą problematyką praw jednostki w sferze ochrony środowiska. Zagadnienie to nie może pozostać

obojętne wobec rozważania jego znaczenia także w kontekście instytucji prawa podmiotowego.

Prawo podmiotowe zaliczane jest do głównych instytucji zarówno prawa prywatnego, jak i prawa publicznego. Rozpowszechnione jest stanowisko, że jest to przede wszystkim pojęcie prawnicze teorii prawa. Na gruncie filozofii i teorii prawa, prawo podmiotowe jest najczęściej rozumiane jako rezultat naturalnych cech człowieka oraz jako instytucja systemu prawa. Analiza filozoficzna prowadzona w ramach ogólnej teorii poznania dostarcza nam wiedzę na temat działalności podmiotu w jego naturalnym otoczeniu.⁴⁰ Według jej zasadniczych założeń "im bardziej złożony, różnorodny, zmienny jest świat przedmiotowy, w którym podmiot żyje i działa, tym bardziej złożona, różnorodna i elastyczna musi być wiedza i poznawczo-regulacyjne umięjętności".⁴¹

Prawa podmiotowe mogą być rozumiane jako postulaty filozoficzne, prawne lub jako szczególny rodzaj instytucji prawnej systemu prawa. W świadomości społecznej utrwaliły się określone zasady, które dotyczą praw podmiotowych osadzonych w systemach norm i wartości.⁴² Pojęcie prawa podmiotowego różnie rozumiane, najczęściej odwołuje się do wartości cennych dla człowieka, które powinny być chronione. W rozważaniach na temat pojęcia prawa podmiotowego niezbędne są ustalenia metodologiczne i terminologiczne. Ich efektem powinno być odróżnienie opisu sytuacji prawnej jednostki od ocen i założeń koncepcji systemu prawa oraz postulatów *de lege ferenda*, które są tworzone na podstawie takich ocen.⁴³ Nazwa prawo podmiotowe kryje w sobie często cechy emocjonalne.⁴⁴ Są one związane z samą naturą człowieka oraz istnieniem jego podstawowych praw. Biorąc pod uwagę powyższe uwagi wstępne, niezbędne jest przedstawienie ewolucji pojęcia prawa podmiotowego oraz kształtowanie się w ujęciu historycznym głównych tez jego treści.

W pojęciu prawa podmiotowego występują takie elementy składowe jak: "posiada prawo", "ma prawo", "dysponuje prawem" oraz

“przysługuje mu prawo”. S. Wronkowska analizując pojęcie prawa podmiotowego rozważa znaczenie zwrotu “A ma prawo” na gruncie poszczególnych działów prawoznawstwa.⁴⁵ Według tej autorki cywiliści posługują się tym wyrażeniem w znaczeniu “uprawnienia jakiegoś podmiotu (czasem uprawnienia naturalnego, zazwyczaj uprawnienia połączonego z roszczeniem), wolności prawnie chronionej i kompetencji do aktualizowania poprzez swoje czynności konwencjonalne obowiązków innych podmiotów”.⁴⁶ Na gruncie prawa państwowego i prawa administracyjnego zwrot “A ma prawo” służy do określenia tego, że “podmiotowi A przysługuje kompetencja do dokonania jakiejś czynności konwencjonalnej”.⁴⁷ Kompetencje przysługujące osobom fizycznym oznaczają kompetencje do dokonywania czynności konwencjonalnych aktualizujących dla innych podmiotów obowiązek określonych zachowań się w stosunku do tychże osób.⁴⁸ Kompetencja organów państwa sprowadza się do stanowienia prawa. W prawie karnym zwrot “A ma prawo” oznacza sferę wolności działania lub dozwoleń dokonania pewnej czynności. Zdaniem S. Wronkowskiej, kiedy mówi się o prawie podmiotowym jako uprawnieniu można to odnosić do:

- 1) uprawnienia naturalnego (niezpełnego),
- 2) uprawnienia połączonego z roszczeniem oraz
- 3) uprawnienia, które jest utożsamiane z tzw. wolnością prawnie chronioną.⁴⁹

Autorka zwrotem “prawo podmiotowe” określa tylko pochodne sytuacje prawne jakichś podmiotów, wyznaczane tym podmiotom przez normy prawne rozważanego systemu.⁵⁰ W swojej analizie pojęcia prawa podmiotowego podziela ona zasadniczo poglądy K. Opałka dotyczące braku naukowej przydatności prawa podmiotowego. W jej ocenie posługiwanie się tym zwrotem akceptuje pewną “konwencję terminologiczną”, która jest stosowana głównie na gruncie prawa cywilnego. Służy ona “do skrótowego opisu pochodnych, a zwłaszcza nader złożonych sytuacji prawnych jakichś

podmiotów, a więc sytuacji, których opis za pomocą innych pojęć, choć możliwy, byłby jednak bardzo zawły”.⁵¹ Dostrzega ona przydatność tego pojęcia głównie w dziedzinach szczegółowych. Wskazuje także na liczne argumenty przeciwko rozważanemu pojęciu, stwierdzając, że “przytoczonym argumentom trudno odmówić słuszności”. S. Grzybowski uważa, że “nie ma do tej pory powszechnej zgody co do takich kwestii, jak poprawne określenie pojęcia prawa podmiotowego, jak rozstrzygnięcie dylematu, czy ma ono swój realny byt, czy też jest jedynie użyteczną konstrukcją sztuczną i formą myślenia prawniczego, jak również odpowiedzią na pytanie, czy można w ogóle akceptować szczególne pojęcie prawa podmiotowego”.⁵²

Pomimo braku powszechnej zgody na zakres i jednolicie rozumiane znaczenie pojęcia “prawo podmiotowe” w piśmiennictwie prawniczym wyraźnie widoczny jest w ostatnich latach wzrost zainteresowania omawianą problematyką. Prawo podmiotowe należy do materii niezwykle skomplikowanej i szerokiej w swym przedmiocie. Pojęcie “prawo podmiotowe” jest używane w różnych znaczeniach wynikających z przyjęcia jako podstawy określonej teorii tego prawa. Istotne znaczenie mają też podstawy filozoficzne, na których opierają się teorie praw podmiotowych. Wszystko to sprawia, że mamy do czynienia z materią bardzo skomplikowaną i wciąż otwartą na nowe spojrzenie. Dla posługiwania się pełnym zakresem pojęcia prawa podmiotowego powinniśmy korzystać nie tylko z ujęcia teoretycznoprawnego, a także musimy wykorzystywać dorobek dyscyplin szczegółowych.

4. Jakie są obowiązki właścicieli wody i właścicieli innych nieruchomości?

Zgodnie z art. 140 k.c. w granicach określonych przez ustawy i zasady współżycia społecznego właściciel może, z wyłączeniem innych osób, korzystać z rzeczy zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem swego prawa, w szczególności może pobierać pożytki

i inne dochody z rzeczy. W tych samych granicach może rozporządzać rzeczą. Własność jest prawem, którego przedmiotem są rzeczy jako przedmioty materialne. Treścią tego prawa jest moc używania i korzystania z rzeczy, z wyłączeniem innych osób. Korzystanie z rzeczy oznacza władanie rzeczą, dokonywanie jej zmian oraz prawo do zniszczenia rzeczy i pobierania pożytków i innych dochodów z rzeczy. Rozporządzenie rzeczą obejmuje przeniesienie własności, zbycie, obciążenie oraz oddanie w posiadanie. Właściciel może uczynić z rzeczą wszystko to, czego nie zakazują mu ustawy i zasady współżycia społecznego.⁵³ Jeżeli własność tej samej rzeczy przysługuje kilku osobom, mamy do czynienia ze współwłasnością (art. 195 k.c.). Współwłasność może występować pod postacią współwłasności w częściach ułamkowych albo współwłasności łącznej.

Podstawowe znaczenie dla ustalenia pojęcia nieruchomości ma art. 46 i art. 46¹ k.c. Według legalnej definicji zawartej w k.c. nieruchomościami są grunty i budynki oraz ich części, czyli lokale, o ile stanowią przedmiot tzw. odrębnej własności. Nieruchomościami są części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (grunty), jak również budynki trwale z gruntem związane lub części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności. Część powierzchni ziemskiej jest odrębnym przedmiotem własności, jeżeli jest oddzielona w znaczeniu prawnym od pozostałej powierzchni w taki sposób, że może stanowić samodzielny przedmiot obrotu prawnego. Wyodrębnienie gruntu wymaga określenia jego granic zewnętrznych.

Dla uznania danego obszaru gruntu za nieruchomość konieczne jest jej wyodrębnienie od innych otaczających go gruntów. Określony grunt może stać się nieruchomością w wyniku skonkretyzowania jego przedmiotowego zakresu. Następuje to przez określenie jego zewnętrznych granic. Nieruchomość gruntowa traktowana jako część powierzchni ziemskiej stanowiąca odrębny przedmiot własności może

składać się z jednej lub kilku działek gruntu. Budynki (i inne budowle) tylko wtedy stanowią część składową nieruchomości gruntowej (gruntu), gdy są z nim trwale związane. W przeciwnym razie stanowią rzecz ruchomą. Wszelkie budowle tylko przejściowo lub w nietrwały sposób związane z gruntem nie stanowią jego części składowej. Dotyczy to w szczególności baraków, kiosków i pawilonów.

Tytuł prawny do korzystania z nieruchomości należy oceniać według prawa cywilnego. Może on wynikać zarówno z prawa własności i innych praw rzeczowych, jak i z umów najmu lub dzierżawy bądź z innych stosunków zobowiązaniowych. Dla ustalenia władającego powierzchnią ziemi istotne znaczenie ma ewidencja gruntów i budynków.

Z prawem własności wód są związane głównie obowiązki, uregulowane jednakowo dla wszystkich właścicieli wód. Odnoszą się one do utrzymania wód i gruntów przybrzeżnych. Wymienić tu można: obowiązek utrzymania w należyтым stanie technicznym koryt cieków, kanałów i rowów celem zapewnienia swobodnego spływu wód powodziowych i lodów, regulowania stanu wód i przepływów przy pomocy znajdujących się na wodach urządzeń wodnych, dbałości o utrzymanie dobrego stanu ekologicznego wód oraz obowiązek partycypacji w odbudowywaniu ekosystemów zdegradowanych przez niewłaściwą eksploatację zasobów wodnych. Utrzymywanie śródlądowych wód powierzchniowych polega na zachowaniu lub odtworzeniu stanu ich dna lub brzegów oraz na konserwacji lub remoncie istniejących budowli regulacyjnych w celu zapewnienia swobodnego spływu wód oraz lodów, a także właściwych warunków korzystania z wody. Zgodnie z zasadą "zanieczyszczający płaci" zakłady, które przez wprowadzanie ścieków do wód albo w inny sposób przyczyniają się do wzrostu kosztów utrzymania tych wód, ponoszą taką część kosztów, w jakiej nastąpił ten wzrost; podziału kosztów, na wniosek właściciela wody, dokonuje, w drodze decyzji, organ właściwy do wydania pozwolenia wodnoprawnego.

Według art. 21 ust. 1 Pw. utrzymywanie wód stanowi obowiązek ich właściciela. Obowiązek utrzymywania tworzących brzeg wody budowli lub murów niebędących urządzeniami wodnymi należy do ich właścicieli, a w kosztach utrzymania tych budowli lub murów właściciel wody uczestniczy proporcjonalnie do odnoszonych korzyści. Podziału kosztów dokonuje, w drodze decyzji, organ właściwy do wydania pozwolenia wodnoprawnego (art. 21 ust. 2). Jak wynika z orzecznictwa sądów administracyjnych norma wyrażona w art. 21 ust. 2 „odnosi się do takich budowli lub murów, które jednocześnie tworzą brzeg wodny, a nie są urządzeniami wodnymi. Odnosi się on zatem do takich obiektów jak np. drogi, wiadukty, tunele, linie kolejowe i inne budowle usytuowane na linii brzegu wody. Ich utrzymywanie, co do zasady, jest obowiązkiem ich właścicieli, jednak w kosztach tego utrzymania powinien także uczestniczyć właściciel wody odpowiednio do odnoszonych korzyści”. Usunięcie skutków „destrukcyjnego” działania wody nie jest równoznaczne z odniesieniem korzyści, lecz przywróceniem stanu jaki istniał uprzednio i którego zachowanie jest obowiązkiem właściciela wody.⁵⁴ Pojęcie budowli definiuje art. 3 pkt 3 ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane.⁵⁵ Budowlą jest „każdy obiekt budowlany niebędący budynkiem lub obiektem małej architektury, jak: obiekty liniowe, lotniska, mosty, wiadukty, estakady, tunele, przepusty, sieci techniczne, wolno stojące maszty antenowe, wolno stojące trwale związane z gruntem urządzenia reklamowe, budowle ziemne, obronne (fortyfikacje), ochronne, hydrotechniczne, zbiorniki, wolno stojące instalacje przemysłowe lub urządzenia techniczne, oczyszczalnie ścieków, składowiska odpadów, stacje uzdatniania wody, konstrukcje oporowe, nadziemne i podziemne przejścia dla pieszych, sieci uzbrojenia terenu, budowle sportowe, cmentarze, pomniki, a także części budowlane urządzeń technicznych (kotłów, pieców przemysłowych, elektrowni wiatrowych, elektrowni jądrowych i innych urządzeń) oraz fundamenty pod maszyny i urządzenia, jako odrębne pod względem

technicznym części przedmiotów składających się na całość użytkową”.⁵⁶

Zgodnie z art. 22 ust. 1. Pw. utrzymywanie śródlądowych wód powierzchniowych oraz morskich wód wewnętrznych polega na zachowaniu lub odtworzeniu stanu ich dna lub brzegów oraz na konserwacji lub remoncie istniejących budowli regulacyjnych w celu zapewnienia swobodnego spływu wód oraz lodów, a także właściwych warunków korzystania z wód. Zakłady, które przez wprowadzanie ścieków do wód albo w inny sposób przyczyniają się do wzrostu kosztów utrzymania tych wód, ponoszą taką część kosztów, w jakiej nastąpił ten wzrost; podziału kosztów, na wniosek właściciela wody, dokonuje, w drodze decyzji, organ właściwy do wydania pozwolenia wodnoprawnego. Organ właściwy do wydania pozwolenia wodnoprawnego, w drodze decyzji, stwierdza wygaśnięcie wyżej wymienionej decyzji, jeżeli stwierdzi trwale ustanie przyczyny wzrostu kosztów utrzymania wód.

W myśl art. 23 Pw. utrzymywanie brzegu morskiego polega na budowie, utrzymywaniu i ochronie umocnień brzegowych w obrębie pasa technicznego ustanowionego przepisami ustawy z 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej.⁵⁷ Pas techniczny wchodzi w skład pasa nadbrzeżnego i stanowi strefę wzajemnego bezpośredniego oddziaływania morza i lądu. Jest on obszarem przeznaczonym do utrzymania brzegu w stanie zgodnym z wymogami bezpieczeństwa i ochrony środowiska. Rada Ministrów rozporządzeniem z 29 kwietnia 2003 r. w sprawie określenia minimalnej i maksymalnej szerokości pasa technicznego i ochronnego oraz sposobu wyznaczenia ich granic⁵⁸ określiła minimalną i maksymalną szerokość pasa technicznego i ochronnego oraz sposób wyznaczania ich granic. Określając te wielkości kierowano się uwarunkowaniami lokalnymi, rzeźbą terenu, formą jego zabudowy oraz uwzględniając oddziaływanie żywiołu morskiego na brzeg morski. Pas techniczny przebiega wzdłuż brzegu obszarów morskich i obejmuje teren od linii brzegu morskiego w kierunku lądu o szeroko-

ści od 10 do 1000 m w zależności od rodzaju brzegu, z wyłączeniem terenów leżących w granicach portów i przystani morskich określonych w odrębnych przepisach. W przypadku utraty terenów pasa technicznego w wyniku działania żywiołu morskiego funkcje utraconych terenów, do czasu wyznaczenia nowego pasa technicznego, przejmują tereny pasa ochronnego o szerokości nieprzekraczającej 100 m w kierunku lądu.

Utrzymywanie śródlądowych wód powierzchniowych oraz morskich wód wewnętrznych i brzegu morskiego nie może naruszać istniejącego dobrego stanu tych wód oraz warunków wynikających z ochrony wód (art. 24 Pw.). Według art. 25 Pw. zabronione jest niszczenie lub uszkodzanie brzegów śródlądowych wód powierzchniowych, tworzących brzeg wody budowli lub murów niebędących urządzeniami wodnymi oraz gruntów pod śródlądowymi wodami powierzchniowymi. Z treści art. 26 Pw. wynika, że do obowiązków właściciela śródlądowych wód powierzchniowych należy:

- 1) zapewnienie utrzymywania w należytym stanie technicznym koryt cieków naturalnych oraz kanałów, będących w jego władaniu;
- 2) dbałość o utrzymanie dobrego stanu wód;
- 3) regulowanie stanu wód lub przepływów w ciekach naturalnych oraz kanałach stosownie do możliwości wynikających ze znajdujących się na nich urządzeń wodnych oraz warunków hydrologicznych;
- 4) zapewnienie swobodnego spływu wód powodziowych oraz lodów;
- 5) współudział w odbudowywaniu ekosystemów zdegradowanych przez niewłaściwą eksploatację zasobów wodnych oraz
- 6) umożliwienie wykonywania obserwacji i pomiarów hydrologiczno-meteorologicznych oraz hydrogeologicznych.

Konsekwencją niewykonania tych obowiązków może być popełnienie wykroczenia uregulowanego w art. 193 Pw. Według tego prze-

pisu np. ten kto wbrew obowiązkowi nie utrzymuje w należytym stanie wód lub urządzeń wodnych, nie wykonuje lub nie utrzymuje w należytym stanie urządzeń zapobiegających szkodom podlega karze grzywny.

Przepisy Pw. (art. 27 ust. 1) zabraniają grodzenia nieruchomości przyległych do powierzchniowych wód publicznych w odległości mniejszej niż 1,5 m od linii brzegu, a także zakazywania lub uniemożliwiania przechodzenia przez ten obszar. Zakaz ten, nie dotyczy grodzenia terenów stref ochronnych ustanowionych na podstawie ustawy oraz obrębów hodowlanych ustanowionych na podstawie przepisów ustawy o rybactwie śródlądowym. Dyrektor regionalnego zarządu gospodarki wodnej może, w drodze decyzji, zwolnić z zakazu grodzenia nieruchomości przyległych do powierzchniowych wód publicznych w odległości mniejszej niż 1,5 m od linii brzegu, jeżeli jest to niezbędne dla obronności państwa lub bezpieczeństwa publicznego (art. 27 ust. 3 Pw.).

Zgodnie art. 28 ust. 1 Pw. właściciel nieruchomości przyległej do powierzchniowych wód publicznych jest obowiązany umożliwić dostęp do wody na potrzeby wykonywania robót związanych z utrzymywaniem wód oraz dla ustawiania znaków żeglugowych lub hydrologiczno-meteorologicznych urządzeń pomiarowych.⁵⁹ Ponadto właściciel nieruchomości przyległej do wód objętych powszechnym korzystaniem jest obowiązany zapewnić dostęp do wody w sposób umożliwiający to korzystanie; części nieruchomości umożliwiające dostęp do wody wyznacza wójt, burmistrz lub prezydent miasta w drodze decyzji. Właścicielowi nieruchomości, przyległej do powierzchniowych wód publicznych, przysługuje odszkodowanie odpowiednio od właściciela wody lub właściciela hydrologiczno-meteorologicznych urządzeń pomiarowych, a właścicielowi nieruchomości, przyległej do wód objętych powszechnym korzystaniem z budżetu gminy.

Z treści art. 28 Pw. wynika, że dostęp do wody może być niezbędny ze względu na potrzebę: wykonywania robót związanych z utrzymywaniem wód oraz dla ustawiania znaków

żeglugowych lub hydrologiczno-meteorologicznych urządzeń pomiarowych. W takich sytuacjach na właścicielu nieruchomości przyległej do powierzchniowych wód publicznych ciąży z mocy prawa obowiązek umożliwienia dostępu do wody. W razie niewykonania takiego obowiązku możliwe jest stosowanie środków egzekucji administracyjnej. Na podstawie tego przepisu Pw. Każdy ma prawo przybić do brzegu położonego na wodach publicznych. Przebywanie w takim miejscu, będące konsekwencją przypłynięcia do brzegu podlega ochronie prawnej. Zachowanie takie nie może wykraczać poza sferę dozwoloną oraz nie może naruszać prawa właściciela terenu do niezakłóconego dysponowania swoim gruntem. Z orzecznictwa wynika, że treść art. 28 Pw. pozwalała gminie pod pewnymi warunkami na ograniczenie prawa własności nieruchomości i tylko w takim zakresie w jakim jest to niezbędne gminie. Brak jest podstaw prawnych do tego, by gmina mogła swobodnie ograniczać prawo własności. Każdorazowo musi uzasadniać niezbędność dla interesu publicznego takiej ingerencji. Na tej podstawie nie jest w szczególności dopuszczalna nadmierna ingerencja w prawo własności w oparciu o przepisy prawa miejscowego.⁶⁰

Właściciel nieruchomości nie może pobierać opłat za przybić do brzegu lub poruszanie się w jego linii. Według treści art. 29 Pw. właściciel gruntu, o ile przepisy ustawy nie stanowią inaczej, nie może:

- 1) zmieniać stanu wody na gruncie, a zwłaszcza kierunku odpływu znajdującej się na jego gruncie wody opadowej ani kierunku odpływu ze źródeł ze szkodą dla gruntów sąsiednich;
- 2) odprowadzać wód oraz ścieków na grunty sąsiednie.

Na właścicielu gruntu ciąży obowiązek usunięcia przeszkód oraz zmian w odpływie wody, powstałych na jego gruncie wskutek wypadku lub działania osób trzecich, ze szkodą dla gruntów sąsiednich. Jeżeli spowodowane przez właściciela gruntu zmiany stanu wody na gruncie szkodliwie wpływają na grunty sąsied-

nie, wójt, burmistrz lub prezydent miasta może, w drodze decyzji, nakazać właścicielowi gruntu przywrócenie stanu poprzedniego lub wykonanie urządzeń zapobiegających szkodom. Ustawodawca w art. 29 ust. 1 Pw. wyznaczył dwa zakazy o ile przepisy ustawy nie stanowią inaczej. Na podstawie art. 30 ust. 1 Pw. właściciele gruntów mogą, w drodze pisemnej ugody, ustalić zmiany stanu wody na gruntach, jeżeli zmiany te nie wpłyną szkodliwie na inne nieruchomości lub na gospodarkę wodną; uгода nie może dotyczyć wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi. Realizacja postanowień ugody jest możliwa po zatwierdzeniu, w drodze decyzji, odpowiednio przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta; z wnioskiem o zatwierdzenie ugody występują umawiający się właściciele gruntów. Treść art. 30 Pw. reguluje instytucję ugody zawieranej na gruncie tej ustawy. Właściciele gruntów mogą, w drodze pisemnej ugody, ustalić zmiany stanu wody na gruntach, jeżeli zmiany te nie wpłyną szkodliwie na inne nieruchomości lub na gospodarkę wodną; uгода nie może dotyczyć wprowadzania ścieków do wód lub do ziemi. Realizacja postanowień ugody jest możliwa po zatwierdzeniu, w drodze decyzji, odpowiednio przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta. Z wnioskiem o zatwierdzenie ugody występują umawiający się właściciele gruntów.

5. Podsumowanie

Obowiązki dotyczące właścicieli wody oraz właścicieli innych nieruchomości tworzą rozbudowaną pod względem merytorycznym instytucję prawa wodnego. Ich treść nie posiada jednorodnego charakteru. Mamy tutaj do czynienia z instrumentami prawa administracyjnego i prawa cywilnego,⁶¹ które się wzajemnie uzupełniają. Regulacje prawne dotyczące właścicieli wody oraz właścicieli innych nieruchomości obejmują kompleks obowiązków. Ważną materią prawną stanowiącą uzupełnienie zakresu obowiązków tych podmiotów tworzy cały system prawa ochrony środowiska. We współczesnym procesie wykonywania upraw-

nień właściciela rola takich norm prawnych silnie wzrasta. Ograniczenia w podejmowaniu czynności gospodarczych oraz inwestycyjnych wynikają w dużej mierze także z przepisów prawa administracyjnego, prawa planowania i zagospodarowania przestrzennego, oraz prawa budowlanego. Dopiero traktowane łącznie, wszystkie te regulacje dają pełny i kompleksowy obraz obowiązków dotyczących właścicieli wody oraz właścicieli innych nieruchomości.

dr Piotr Korzeniowski
radca prawny, Uniwersytet Łódzki,
Wydział Prawa i Administracji,
Katedra Prawa Administracyjnego i Nauki
Administracji, Zakład Prawa Ochrony Środowiska

¹ S. M. Grzybowski, *Podstawowe zagadnienia stosunków własności w systemie prawa wodnego*, [w:] T. Dybowski, S. M. Grzybowski, Z. K. Nowakowski, *Zagadnienia cywilistyczne prawa wodnego*, Warszawa 1957, s. 25.

² M. Matakiewicz, *Regulacje rzek*, Lwów–Kraków–Warszawa 1934, s. 6.

³ A. Z. Helcel, *Dawne prawo prywatne polskie*, Kraków 1874, s. 98.

⁴ Zob. szerzej W. Wróblewski, *Roszczenia jednostki wobec administracji państwa ze szczególnym uwzględnieniem prawa wodnego i kwestii prawomocności administracyjnej*, Kraków 1906.

⁵ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, Lwów 1910, t.1, s. 263.

⁶ S. M. Grzybowski, *Podstawowe zagadnienia stosunków własności w systemie prawa wodnego*, [w:] T. Dybowski, S. M. Grzybowski, Z. K. Nowakowski, *Zagadnienia cywilistyczne prawa wodnego*, Warszawa 1957, s. 31.

⁷ cK. Peyrer, *Das österreichische Wasserrecht*, 3 wyd. Wiedeń 1898, s. 26.

⁸ S. M. Grzybowski, *Podstawowe zagadnienia ...*, s. 43.

⁹ J. J. Litauer, *O rzekach spławnych i drogach publicznych. Nieurzędywistiony projekt prawodawczy z r. 1830*, Warszawa 1917, s. 1.

¹⁰ cDz.P.P.P. nr 59, poz. 356.

¹¹ Za wzór projektu posłużyła komisji pruska ustawa wodna z 7 kwietnia 1913 r. oraz projekt ustawy galicyjskiej opierający się na ramowej ustawie z 1869 r. Zob. Sprawozdanie stenograficzne z 336 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 19 września 1922 r., łam 6.

¹² W. Schmidt, *Wasserrecht Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*, Berlin–Lipsk, t. VI, s. 788–796.

¹³ Zob. szerzej Z. Rolnicki, *Prawo wodne formalne*, Warszawa 1930, s.

¹⁴ Fr. Zoll, *Prawo cywilne*, Poznań 1931, t. 2, s. 117.

¹⁵ Dz.U.R.P. nr 102, poz. 936, tekst jedn. Dz.U.R.P. z 1928 r., nr 62, poz. 574, ze zm.

¹⁶ Zob. M. Zimmermann, *Zagadnienia prawne polskiej ustawy wodnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A Mickiewicza”, Poznań 1957, Prawo, z. IV, s. 11.

¹⁷ S. M. Grzybowski, *Podstawowe zagadnienia ...*, s. 50

¹⁸ Zob. szerzej T. Dybowski, *Własność wód*, PiP 1956/8–9, s. 428.

¹⁹ W. Brzeziński, *Administracyjno-prawne zagadnienia siły wodnej oraz dróg wodnych w Polsce*, Kraków 1958, s. 16.

²⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2000/60 z 23 października 2000 r. w sprawie stworzenia podstaw dla przedsięwzięć Wspólnoty w zakresie polityki wodnej, tzw. Ramowa Dyrektywa Wodna (Dz. Urz. UE, L 327 z 22 grudnia 2000 r., s. 1). Na temat tej dyrektywy szerzej zob. E. Berkowska, *Nowa polityka wodna Unii Europejskiej*, Kancelaria Sejmu BSE 2001, Informacja nr 777; J. Rotko, *Regulacja prawna ochrony wód – prawo polskie w kontekście przepisów Unii Europejskiej*, [w:] J. Jendroška (red.) *Nowe regulacje prawne ochrony środowiska w Polsce – dostosowanie do wymagań Unii Europejskiej*, Wrocław 2001, s. 152.

²¹ Por. M. Wąsowicz, *Rola wody w rozwoju społeczno-gospodarczym*, [w:] J. Nowicki (red.), *Międzynarodowe aspekty rozwoju*, „Monografie i opracowania”, SGPiS Warszawa 1976, nr 152, s. 69–96.

²² Zob. szerzej na temat charakteru opłat za korzystanie z wody B. Królikowski, *Opłaty komunalne*, Wrocław 1974, s. 7–13.

²³ J. Dembowski, *Światowa gospodarka surowcami mineralnymi*, Warszawa 1978, s. 36.

²⁴ J. Pieper, *O sprawiedliwości*, Londyn 1967, s. 61.

²⁵ W. Sadurski, *Teoria sprawiedliwości. Podstawowe zagadnienia*, Warszawa 1988, s. 70.

²⁶ Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, nr 38, Wrocław 1988, s. 80.

²⁷ H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1997, s. 79.

²⁸ M. Stahl, *Dobro wspólne w prawie administracyjnym*, [w:] J. Boć, A. Chajbowicz (red.), *Nowe problemy badawcze w teorii prawa administracyjnego*, Wrocław 2009, s. 47–60.

²⁹ Tamże, s. 51.

³⁰ Z. Ziemiński, *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992, s. 64.

³¹ S. Olejnik, *Moralność życia społecznego*, Warszawa 1970, s. 235.

³² Tamże, s. 16.

³³ *Mala encyklopedia prawa*, Warszawa 1963, s. 101.

³⁴ Por. A. Delorme, *O normach organizacyjnych*, PiP 1978/3, s. 79 i n.

³⁵ Z. Ziemiński, *Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych*, Warszawa–Poznań 1983, s. 88.

³⁶ Tamże.

- ³⁷ Tamże, s. 95.
- ³⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2005 r. Nr 239, poz. 2019 ze zm.
- ³⁹ Na temat własności publicznej zob. więcej J. Szachulowicz, *Własność publiczna*, Warszawa 2000, s. 14.
- ⁴⁰ P. Łabieniec, *Josepha Raza i Johna Finisa poglądy na temat istoty praw podmiotowych*, [w:] *Zmiany społeczne a zmiany w prawie*, Lublin 1999, s. 293.
- ⁴¹ Z. Cackowski, J. Kmita, K. Szaniawski, P. J. Smoczyński (red.), *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1987, s. 715.
- ⁴² K. Opalek, *Koncepcja praw, wolności i obowiązków człowieka i obywatela. Jej geneza i charakter*, [w:] M. Szczepaniak, *Prawa i obowiązki obywatelskie w Polsce i świecie*, Warszawa 1974.
- ⁴³ Z. Ziemiński, *Etyczne problemy prawoznawstwa*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 108–116.
- ⁴⁴ M. Ossowska, *Rola ocen w kształtowaniu pojęć*, “Fragmety Filozoficzne”, Seria III, Warszawa 1967, s. 459–463.
- ⁴⁵ S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 32.
- ⁴⁶ Tamże, s. 37.
- ⁴⁷ Tamże.
- ⁴⁸ Tamże.
- ⁴⁹ Tamże, s. 53.
- ⁵⁰ Tamże, s. 62.
- ⁵¹ Tamże, s. 66.
- ⁵² S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1974, s. 96–97.
- ⁵³ Zob. szerzej na temat konstrukcji teoretycznej pojęcia zasad współżycia społecznego, L. Krąkowski, *Zasady współżycia społecznego w stosunkach pracy*, Warszawa 1970, s. 61 i n.
- ⁵⁴ Wyrok WSA w Gdańsku z 31 stycznia 2008 r. II SA/Gd 662/07, LEX nr 510910.
- ⁵⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623 ze zm.
- ⁵⁶ Art. 3 pkt 3 zmieniony przez art. 59 ustawy z 29 czerwca 2011 r. o przygotowaniu i realizacji inwestycji w zakresie obiektów energetyki jądrowej oraz inwestycji towarzyszących (Dz.U. Nr 135, poz. 789). Ustawa określa m.in. zasady i warunki przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie budowy obiektów energetyki jądrowej oraz inwestycji towarzyszących.
- ⁵⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1502 ze zm.
- ⁵⁸ Dz.U. z 2003 r. Nr 89, poz. 820 ze zm.
- ⁵⁹ W. Radcki, *Komentarz do art. 28*, [w:] J. Rotko (red.), *Prawo wodne. Komentarz*, Wrocław 2002, s. 88.
- ⁶⁰ Wyrok NSA w Warszawie z 27 maja 2009 r., II OSK 1920/08, LEX nr 534654.
- ⁶¹ Por. J. Rotko, *Instrumenty administracyjnoprawnej ochrony środowiska w RFN*, Wrocław 1998, s. 193 i n.